

Wstęp

W niniejszej monografii podejmuję problem kilku serii compositów wykazujących wysoką aktywność słowotwórczą we współczesnych językach polskim i bułgarskim. Formalnie reprezentują one dwa typy złożeń bezafiksalnych. Po pierwsze, są to wyrazy złożone z pierwszym zdeintegrowanym komponentem obcym, który w obu językach wykazuje tendencję do usamodzielniania się w znaczeniu przymiotnikowym (por. Ochmann 2014: 160). Analizie zostaną poddane serie złożeń z komponentami: pol. *eko-*, *euro-*, *homo-*; bułg. *eko-*, *евро-*, *хomo-*. Po drugie, rozpatruję wyrazy złożone bezspójkowo z dwu podstaw (najczęściej rzeczownikowych), z których każda funkcjonuje jako samodzielny leksem. W tej grupie skupiam uwagę na compositach z komponentami: *gej-*; *geü-*, *чалга-*, *менге-/менге*. Wybór materiału językowego został podyktowany chęcią ukazania zmian w zakresie funkcjonowania słowotwórczego mechanizmu powstawania omawianego typu compositów, z oglądem na tendencję do utrwalenia modelu słowotwórczego w obu językach. Dlatego poddaję analizie serie złożeń, które funkcjonują zarówno w języku polskim, jak i bułgarskim od pewnego już czasu i odnoszą się do elementów rzeczywistości pozajęzykowej, podlegającej bardzo dynamicznym zmianom – do elementów determinujących w dużej mierze rozwój współczesności. Ich obraz podlega silnemu przewartościowaniu na skutek wielu przemian – głównie takich, jak wprowadzenie nowego ustroju politycznego i przystąpienie do struktur Unii Europejskiej. Funkcjonowanie w ramach organizmu wspólnotowego, jakim jest UE, pociąga za sobą przyjęcie określonego systemu wartości, w którym partycypują dane społeczeństwa, chcąc tym samym zyskać legitymizację swojej podmiotowości. Łączy się także z działaniem w ramach pewnej wspólnoty.

Interesują mnie zatem serie złożeń, które na różne sposoby odnoszą się do pojęć kluczowych we współczesnych dyskursach kulturowych w ramach pewnej ponadnarodowej, „europejskiej” wspólnoty, tj. do pojęć *ekologia/*

екология, Европа/Европа, ľudzka seksualność/човешка сексуалност. Oprócz tego opisuję sposób funkcjonowania dwóch typowych dla języka bułgarskiego serii wyrażen złożonych, które rodzą się na naszych oczach i podlegają ciągłym semantycznym modyfikacjom. Mowa o compositach z *чалга-* i *менте-/ -менте*, opartych na schematach tkwiących głęboko w świadomości użytkowników języka. Jednak w przestrzeni użycia dyskursywnego złożenia tego typu dopiero znajdują własne miejsce. Są to wyrażenia językowe, odnoszące się przede wszystkim do specyficznych sfer oddziaływania kulturowego i społecznego. Charakteryzuje je silne, kontekstowe „umocowanie” struktur słowotwórczych. Znaczenia tego typu konstrukcji nie wynikają bowiem ze znaczeń elementów składowych. Jednej z głównych przyczyn zakłóceń w zrozumieniu i interpretacji znaczenia compositów poza granicami zdarzenia użycia językowego należy upatrywać w dyfuzji semantycznej powtarzalnego komponentu złożenia. Pozostaje on w wyraźnej fonologicznej i formalnej relacji z wyrazem bazowym. Jednak w wymiarze semantycznym relacja między komponentem jako elementem składowym złożenia a pojęciem dla niego bazowym często okazuje się słabo zarysowana i możliwa do uchwycenia wyłącznie za sprawą kontekstu. W ten oto sposób silnie zdeterminowane kontekstowo derywaty, stanowiące przedmiot rozważań, same stają się poniekąd nową, dynamicznie się zmieniającą, rzeczywistością językową.

Stanowiące przedmiot badań composita z *eko-/eko-*, *euro-/евро-*, *homo-/хомо-* i *gej-/гей-*¹ od pewnego czasu skupiają uwagę językoznawców, którzy skłonni są uznać te konstrukcje za charakterystyczne dla słowotwórstwa języków słowiańskich przełomu XX i XXI wieku². Choć tematyce tego typu złożen poświęcono wiele uwagi w poszczególnych slawistycznych studiach językoznawczych³, nie doczekały się one dotąd odrębnego opracowania w perspektywie porównawczej polsko-bułgarskiej. Do tej pory zwracano uwagę na różne aspekty compositów, rozpatrując je jednak zwłaszcza przy wykorzystaniu metod i narzędzi wyrosłych z językoznawstwa strukturalistyczno-semantycznego. Zwracano zatem uwagę na formalną analizę struktur słowotwórczych, na znaczenie pierwszego z komponentów, charakterystykę gramatyczną i syntaktyczną elementów złożenia, na relację, jaka

¹ Bułgarskie wyrażenia językowe z komponentami *чалга-* i *менте-/ -менте* nie były do tej pory przedmiotem szczegółowych lingwistycznych analiz, poza skromnymi wzmiankami (por. Długosz 2011a).

² Taki pogląd wyraża m.in. Krystyna Waszakowa w swoim artykule *Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI wieku*.

³ Szczegółowo o literaturze przedmiotu traktuje rozdział I pracy, zatytułowany: *Nowe composita bezafiksalne z perspektywy polskiego i bułgarskiego językoznawstwa przełomu XX i XXI wieku*.

zachodzi między komponentami, na czynniki oddziałujące na wzrost produktywności modelu słowotwórczego i wiele innych.

W tym miejscu podejmuję wysiłek uporządkowania i usystematyzowania wybranych aspektów wiedzy na temat omawianych typów compositów na gruncie językoznawstwa polonistycznego i bułgarystycznego. Zwracam uwagę zwłaszcza na te właściwości compositów, które stanowią o psychicznym sposobie postrzegania rzeczy utrwalonych w ich strukturze. Podejmuję próbę interpretacji zarówno słowotwórczej, jak i znaczeniowej compositów w ujęciu konfrontatywnym z perspektywy językoznawstwa kognitywnego i komunikatywizmu. Czerpiąc z danych językowych, które rozumiem jako dane systemowe (w tym zwłaszcza dane słownikowe) i tekstowe, stawiam sobie za cel ukazanie podobieństw i różnic w funkcjonowaniu modelu słowotwórczego w komunikacji językowej. Skupiam się na kilku seriach compositów w obu językach oraz opisuję dwa typy złożeń charakterystyczne wyłącznie dla języka bułgarskiego. Opisuję bułgarskie złożenia z *чалга-* i *мехме-/ -мехме* z zamiarem ukazania zasięgu oddziaływania modelu słowotwórczego, który nie ogranicza się wyłącznie do serii compositów o charakterze internacjonalnym.

Punkt wyjścia do prezentowanych w kolejnych rozdziałach książki poglądów stanowią rezultaty dotychczasowych badań nad compositami. Jednak za niezwykle istotny aspekt opisu uznaję czasową dynamiczność języka, w tym zwłaszcza słowotwórstwa. Obranie takiej perspektywy badawczej narzuca sam materiał językowy, którego opis w ujęciu statycznym byłby opisem niewymiernym, a nawet chybionym. Pogląd ten bazuje na przekonaniu, że omawiane derywaty słowotwórcze opierają się na bardzo dynamicznym mechanizmie słowotwórczym. Oprócz tego większość z omawianych w pracy derywatów, z punktu widzenia Langackerowskiej gramatyki kognitywnej, nie ma statusu jednostki językowej, tzn. nie są to wyrażenia psychologicznie skonwencjonalizowane i utrwalone, a w użyciu rzadko są odtwarzane w całości, ale raczej konstruowane, choć oparte na pewnym ustabilizowanym schemacie. Uważam, że zastosowanie narzędzi semantyki kognitywnej w opisie nowych derywatów umożliwi ukazanie semantycznego bogactwa tych struktur.

Czerpiąc z opisów systemów słowotwórczych obu interesujących mnie języków, dokonanych w ramach językoznawstwa strukturalistycznego, skupiam uwagę na kognitywno-komunikacyjnym aspekcie wyrażenia słowotwórczych, które „swoją budową odzwierciedlają sposób mentalnego ujęcia fragmentu rzeczywistości przez nadawcę, pełniącego rolę obserwatora, a zarazem konceptualizatora w określonym zdarzeniu mownym” (Waszakowa 2015a: 103). Analizy materiału językowego opieram na zintegrowanej metodologii kognitywno-komunikacyjnej, ponieważ taki opis umożliwia

ukazanie dynamicznego charakteru struktur słowotwórczych. Z kolei zjawisko słowotwórczego działania wiąże się z uwydatnieniem roli uczestników zdarzenia komunikacyjnego jako kreatorów i interpretatorów wypowiedzi. Decydujące znaczenie dla zaprezentowanych w książce wyników badań mają założenia dotyczące kontekstu. Stanowiące przedmiot opisu composita to konstrukcje, które w semantycznym systemie języka oraz w komunikacji językowej okazują się niejednoznaczne lub niedookreślone. Wyrażenia te nabierają znaczenia dopiero w kontekście – są zatem silnie ukontekstowane. W tym sensie można mówić o ich „ubezwłasnowolnieniu”. Dlatego właśnie rozpatruję derywaty w użyciu językowym (Langacker 2009: 609-610) z uwzględnieniem różnych aspektów zdarzenia. Kluczowe znaczenie dla badania ma wyodrębnienie i opisanie schematów konstrukcyjnych poszczególnych serii złożzeń oraz wyabstrahowanie na podstawie zdarzeń użycia językowego profili znaczeniowych powtarzalnych (najczęściej występujących w prepozycji) komponentów złożzeń.

Niniejsza monografia jest próbą takiego ujęcia problemu, które pozwala na pokazanie pragmatycznego aspektu słowotwórstwa na przykładzie wybranych polskich i bułgarskich serii compositów. Rozdział I książki jest poświęcony refleksji teoretycznej nad compositami oraz kompozycją jako sposobem słowotwórczego działania w języku polskim i bułgarskim. W rozdziale II podejmuję kwestie zasadnicze z punktu widzenia obranej metodologii badań. Wskazuję najważniejsze tezy decydujące o przyjętych rozwiązaniach metodologicznych, w tym m.in.: o roli, jaką odgrywają schematy konstrukcyjne w rozumieniu i interpretacji wyrażen językowych, sposobach rozumienia kontekstu i jego udziale w odczytywaniu relacji motywacyjnych między wyrazami pochodnymi słowotwórczo i w końcu o ambisemicznym charakterze compositów. Rozdział III zawiera konkretne analizy językowe, podporządkowane przyjętym w pracy założeniom metodologicznym.

*

Pragnę wyrazić szczególną wdzięczność Pani Profesor Marioli Mikołajczakowej oraz Panu Profesorowi Tadeuszowi Lewaszkiewiczowi za okazane wsparcie oraz cenne wskazówki i komentarze, którymi dzielili się ze mną na różnych etapach powstawania tej książki. Serdecznie dziękuję Recenzentce, Pani Profesor Elżbiecie Solak, za życzliwą ocenę i konstruktywną krytykę.